

Marian Broda, „Zrozumieć Rosję”? *O rosyjskiej zagadce-tajemnicy*, Wydawnictwo Naukowe Ibidem, Łódź 2011, ss. 544

Zagadnieniem często pojawiającym się w literaturze rosyjskiej i zagranicznej, odnoszącej się do dziejów, współczesności i przyszłości Rosji (zarówno w pozycjach o charakterze naukowym, publicystyce, jak i w beletrystyce), jest problem *rosyjskiej tajemnicy*, *Rosji-zagadki*, czy też szczególnej, wyjątkowej *duszy rosyjskiej* – przy czym próby jego rozwikłania zajmują tyleż samych Rosjan, co i obcojęzycznych badaczy *rosyjskiego Sfinksa*: historyków, filozofów, socjologów, politologów, żurnalistów i powieściopisarzy. Podobne zadanie postawił przed sobą profesor Marian Broda, filozof i specjalista w zakresie stosunków międzynarodowych ze szczególnym uwzględnieniem problematyki rosyjskiej, na co dzień pracownik Uniwersytetu Łódzkiego, autor recenzowanej poniżej książki pt. „Zrozumieć Rosję”? *O rosyjskiej zagadce-tajemnicy*, która – trudno oprzeć się takiemu wrażeniu – stanowi rozwinięcie i podsumowanie przemyśleń zawartych w jego licznych, dotychczasowych publikacjach – monografiach i artykułach, zamieszczonych w fachowych periodykach¹.

Książkę otwiera wstęp, w którym Broda – sygnalizując dotychczasowy stan studiów i refleksji nad zagadnieniem *tajemnicy Rosji* (odwołując się przy tym do przemyśleń rosyjskich autorów z różnych epok, m.in. Mikołaja Bierdiajewa, Aleksandra Hercena, Konstantina Leontijewa i Włodzimierza Sołowjowa, ale także polskich badaczy, np. Andrzeja Walickiego) – prezentuje swe intencje i nowe pytania badawcze, które przyświecały powstaniu recenzowanej pracy. Propo-

¹ Zob. m.in.: M. Broda, *Najtrudniejsze z rosyjskich wyzwań? Zagadka Leontjewa i Rosja*, Łódź 1995; idem, *Ponjat' Rosiju?*, Moskwa 1998; idem, *Problemy s Leontievym*, Moskwa 2001; idem, *Historia i eschatologia. Studia nad myślą Konstantego Leontjewa i zagadka Rosji*, Łódź 2001; idem, *Narodnickie ambiwalencje. Między apoteozą ludu a terrorem*, Łódź 2003; idem, *Russkie voprosy o Rossii*, Moskwa 2005; idem, *Mentalność, tradycja i bolszewicko-komunistyczne doświadczenie Rosji*, Łódź 2007.

nuje zatem nie tyle ponowne rozwiązywanie *rosyjskiej zagadki* i kontemplowanie po raz kolejny *rosyjskiego Sfinksa*, ile refleksję nad samym fenomenem ustawiczości rosyjskich poszukiwań własnej tożsamości. Zaleca nie tyle podjęcie próby zrozumienia Rosji i przeniknięcia *rosyjskiej duszy*, ile poszukiwanie odpowiedzi na pytanie dlaczego wciąż trud taki podejmują sami Rosjanie – z powodzeniem narzucając taką tematykę dyskursu również zagranicznym obserwatorom rosyjskich problemów.

Konstrukcja monografii ma charakter problemowy. Na jej zasadniczy tekst składa się pięć rozdziałów, podzielonych na podrozdziały. W pierwszym Autor prezentuje sakralno-archaiczne źródła *rosyjskiej zagadki-tajemnicy*, upatrując ich w pierwotnych terminach chaosu, nieokreśloności, bezkształtności, bezgraniczności, witalności, żywiołowości, kobiecości i macierzyńskości. Z nich wywodzi i na ich tle analizuje specyficzny, mistyczny charakter pojęcia *duszy rosyjskiej* oraz treściowe specyfikacje i dynamikę zjawiska *rosyjskości* – wskazując na wynikające z nich postawy, takie jak m.in. irracjonalność, intuitywność, mesjanizm i paradoksalność – oraz związany z nimi sakralny charakter doświadczenia Rosji. Rozdział drugi poświęcony jest ukazaniu historycznych konkretyzacji i metamorfoz rosyjskości. Broda dowodzi ich występowania pod postaciami rosyjskiego prawosławia (w którym, jego zdaniem, dokonała się synteza treści materialnych, doczesnych, politycznych z sakralnymi, decydująca o postrzeganiu przez Rosjan siebie jako wybranego narodu-bogonoścy a własnego państwa jako wyjątkowego bytu realizującego cele nie tylko *ziemskie*, partykularne, czysto polityczne, ale również religijne, uniwersalne); ambiwalentnych postaw reprezentowanych przez przedstawicieli rosyjskich elit wobec idei politycznych i prądów kulturowych przenikających do Rosji z Zachodu; koncepcji, prezentowanych przez ruch narodnicki (ze szczególnym uwzględnieniem jego mistycznego ubóstwienia ludu i towarzyszącej mu postawy ześwieczonego maksymalizmu eschatologicznego); wreszcie opinii i ocen obecnych w twórczości wielkich rosyjskich pisarzy i filozofów, np. Fiodora Dostojewskiego, W. Sołowjowa i K. Leontijewa (idealizujących prawosławie i naród rosyjski, wspierających ideę samodzierżawia, ale także podnoszących konieczność pogodzenia porządku nadprzyrodzonego i naturalnego, wiary i rozumu w imię osiągnięcia boskiej harmonii i zaprowadzenia ładu bożego na ziemi). Kolejnych egzemplifikacji, a zarazem przemian rosyjskości Autor upatruje

w bolszewizmie – z jego ideologicznym maksymalizmem; mitem politycznego, ustrojowego *Nowego Początku*; postawą mesjanistyczną, odnoszącą się do dziejowej roli rosyjskiego proletariatu i samego państwa sowieckiego; wreszcie bałwochwalczym stosunkiem do idei marksizmu-leninizmu – a współcześnie w postawach, obecnych w Rosji *putinowskiej*, apoteozujących silną władzę państwową, historyczną rolę Moskwy i charakteryzujących się wiarą w zjednoczenie narodu wokół idei odrodzenia *Matki-Rosji*. W następnym rozdziale Broda prezentuje rozważania nad sposobami percepcji, ambiwalencjami i wyzwaniem przyszłości obecnymi w myśli rosyjskiej, wskazując ich intelektualne i mentalne korzenie – przekonanie samych Rosjan o szczególnej wolności, czy też raczej nieprzewidywalności Rosji; dążenie do uzyskania stanu ostatecznej jedności i harmonii pomiędzy pierwiastkiem doczesnym i sakralnym; wreszcie ciągle poszukiwanie *Nowego Początku* połączone z wiarą w możliwość osiągnięcia następnie pożądanego, finalistycznie nakreślonego celu. Rozdział czwarty zawiera refleksje nad problematyką wzajemnego rozumienia się Rosji i Zachodu. Autor analizuje w nim kwestię swoistości i uwikłań rosyjskiej świadomości (charakteryzując ją jako przywiązaną do postaw maksymalistycznych, eschatologicznych, a zarazem autorytarnych i mocarstwowych; ufundowaną na przekonaniu o wyjątkowości Rosji i samych Rosjan oraz naturalnym przeciwstawieniu ich wrogiemu, nierozumiejącemu rosyjskiej specyfiki otoczeniu). Podkreśla również, iż odmiennosc mentalności rosyjskiej i zachodniej wynika z ich zakorzenienia w dwóch odrębnych tradycjach filozoficznych – pierwszej w neoplatonizmie (akcentującym jakości takie jak pierwotna całość, dążenie do paruzji, totalność), drugiej w arystotelizmie (podkreślającym m.in. pierwotną jednostkowość, indywidualizm i różnicowanie). Charakteryzuje także trudności, ale i szanse wzajemnego rozumienia się i dialogu Rosji i Zachodu, wynikające ze wspomnianych wcześniej odmiennych mentalności. W ostatnim, podsumowującym rozdziale Broda poddaje analizie historię, tradycję, współczesność i przewidywaną przez siebie przyszłość rosyjskich pytań o istotę Rosji i rosyjskości, o charakter rosyjskiej mentalności i *duży rosyjskiej*. Swoje rozważania zestawia przy tym w trzech podrozdziałach, dotyczących kolejno: rzeczywistości duchowej Rosji Popiotrowej, bolszewicko-komunistycznego doświadczenia i sowieckiej przeszłości naszego wschodniego sąsiada, wreszcie postaw duchowych i kulturowych współczesnych Rosjan.

Zasadniczy tekst monografii zamyka zakończenie, w którym zostały zestawione najważniejsze wnioski, wynikające z przeprowadzonych wcześniej analiz. Autor dowodzi tu, iż paradoksalnie usilne, nacechowane finalizmem i maksymalizmem, dążeniem do uzyskania całościowych, totalnych odpowiedzi, a równocześnie pozbawione dystansu do obiektu badań wysiłki samopoznawcze Rosjan, mające w zamierzeniu prowadzić do ich definitywnego samookreślenia i samozrozumienia – opisanie i *oswojenia* fenomenu rosyjskości, rosyjskiej mentalności i *duszy rosyjskiej* – w istocie prowadzą do wytworzenia i pogłębienia poczucia braku tożsamości, wytwarzając stan ciągłych intelektualnych i duchowych poszukiwań, których wynikiem jest nie wyjaśnienie *rosyjskiej tajemnicy*, ale w istocie jej dalsze zawikłanie. Wskazuje zarazem, iż w odróżnieniu od pytania o istotę rosyjskości i dążenia do *zrozumienia Rosji*, które prowadzą do różnych, często sprzecznych odpowiedzi i wniosków, bardziej wartościowe poznawczo i pozwalające na scharakteryzowanie duchowości rosyjskiej są dwa inne pytania: co oznacza właściwie termin *zrozumieć Rosję?* i dlaczego sami Rosjanie wciąż czynią z tego problemu główne zagadnienie wewnątrzrosyjskiego intelektualnego dyskursu. Do tekstu książki Autor dołączył indeks nazwisk, bibliografię oraz streszczenia w języku rosyjskim i angielskim.

Do niewątpliwych atutów recenzowanej monografii należy zaliczyć przede wszystkim jej logiczną, przejrzystą konstrukcję. Kolejnym argument, który decyduje o poznawczej wartości książki pt. „*Zrozumieć Rosję?*” *O rosyjskiej zagadce-tajemnicy* to – jak wspomniano – podjęcie wyzwania zrozumienia Rosji i rosyjskiej duchowości poprzez sformułowanie nowego problemu badawczego, przedstawienie propozycji przeorientowania dyskusji o Rosji, toczącej się od wieków nie tylko wśród samych Rosjan, ale także tych wszystkich, którzy interesują się przeszłością i współczesnością Rosji: zamiast stawiania tradycyjnych pytań: jaka jest istota Rosji? Co oznacza *rosyjskość*? Co zawiera się w pojęciu *rosyjskiej duszy*? – podjęcie próby wyjaśnienia, co oznacza właściwie termin *zrozumieć Rosję* oraz sformułowanie odpowiedzi na pytanie dlaczego dyskusja o *istocie Rosji*, a także próby definiowania własnej tożsamości, mentalności, duchowości, czy też *duszy* stanowią wciąż *leitmotiv* rosyjskich, intelektualnych poszukiwań. O wysokiej wartości naukowej, poznawczej książki decyduje również sposób narracji zaproponowany przez Brodę, w której szczegółowa prezentacja omawianych idei i koncepcji, prze-

biegu wewnątrzrosyjskiego dyskursu dotyczącego zagadnienia Rosji i rosyjskiej mentalności, sylwetek zabierających w niej głos rosyjskich myślicieli, związanych z nią faktów i procesów historycznych, sąsiaduje z rzetelnie i przekonująco uargumentowanymi opiniami i ocenami samego Autora. Należy również podkreślić wielką erudycję Brody, który w swej monografii przywołuje niezwykle bogatą bazę źródłową i literatury naukowej, dotyczącą omawianej problematyki, odnosząc się do niej – poszukując w niej potwierdzenia dla swych tez i sądów, bądź polemizując z zawartymi w niej poglądami i wynikami analiz innych badaczy i znawców problematyki rosyjskiej. Warto przy tym zaznaczyć, iż Autor wplótł w naukową narrację liczne – mniej lub bardziej w zależności od potrzeb obszerne – cytaty trafnie ilustrujące prezentowane przezeń tezy, a zarazem poprzez umiejętne wkomponowanie w odautorski tekst nie zaburzające toku naukowego wykładu. Z kolei świadectwem godnej pochwały dbałości o upowszechnienie w środowisku naukowym – nie tylko polskim, ale również międzynarodowym – zaprezentowanych w książce opinii i wniosków badawczych jest dołączenie do monografii jej streszczeń w języku rosyjskim i angielskim. Zabieg ten – rzecz jasna w połączeniu z udaną dystrybucją monografii, podjęciem środków, umożliwiających jej dotarcie do znaczących środowisk naukowych, zajmujących się problematyką rosyjską w samej Rosji i na Zachodzie – umożliwi ustosunkowanie się do nowatorskich założeń badawczych i tez Autora przez zagranicznych badaczy problematyki rosyjskiej i może przyczynić się do ożywienia nie tylko polskiej, ale i międzynarodowej dyskusji, toczonej przez naukowców, a dotyczącej istoty Rosji, rosyjskości i duchowości rosyjskiej.

Warto również zasygnalizować inne – prowokujące tym do polemiki i uwag krytycznych – zabiegi konstrukcyjne, wnioski badawcze i... zaniechania Brody. Zastrzeżenia może zatem budzić brak w książce szerszych odniesień do refleksji badaczy problematyki rosyjskiej, reprezentujących zachodnioeuropejskie i amerykańskie środowiska naukowe, a odnoszących się do kwestii fenomenu mentalności i duchowości Rosjan oraz tytułowego *zrozumienia Rosji*. Celowe byłoby również zamieszczenie we wstępie fragmentu, który zaznaczałby Czytelnika z budową monografii, wyjaśniając równocześnie intencje, jakie kierowały Autorem przy wyborze problemów, które legły u podstaw rozdziałów a w ich ramach decydowały o przyjętym w książce podziale na podrozdziały. Akapit taki mógłby wydatnie

ułatwić lekturę pozycji – dodajmy trudnej ze względu na stopień skomplikowania tematyki i jej zakotwiczenie w różnych dyscyplinach naukowych: od stosunków międzynarodowych i politologii począwszy, poprzez historię, socjologię i filozofię, a na psychologii skończywszy. Warto byłoby również rozszerzyć końcowe fragmenty poszczególnych podrozdziałów (być może nawet całych rozdziałów w postaci osobnego krótkiego tekstu po ostatnim podrozdziale), zestawiając w nich i podsumowując najważniejsze, zawarte w nich refleksje Autora.

Na zakończenie należy stwierdzić, iż powyższe szczegółowe, polemiczne i krytyczne uwagi, odnoszące się do recenzowanej książki, nie mogą w najmniejszym stopniu zmienić jej ogólnej, bardzo wysokiej, moim zdaniem, oceny. Zapoznanie się z nią innych specjalistów z zakresu szeroko pojętej problematyki rosyjskiej, ale także wszystkich tych, którzy nieprofesjonalnie interesują się Rosją, przyczyni się z pewnością do pogłębienia i wzbogacenia naukowej debaty o rosyjskim państwie i społeczeństwie oraz rosyjskiej polityce, mentalności i osławionej *rosyjskiej duszy* oraz poszerzy wiedzę tych, którzy jako amatorzy, pasjonują się historią, współczesnością i kulturą naszego wschodniego sąsiada.

Przemysław Waingertner
(Łódź)